

SAHA TÜRK EFSANELERİNDEKİ TARİHİ KİŞİLİK TIGN

The Historical Individuality Tıgn in the Saha Legends

Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI*

ÖZ

Saha Türklerinin “tarihi efsane” adını verdikleri efsaneler, tarihi şahıslar, onların savaşları, aile ve kişilik yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Araştırmacıların ilgisini çeken bu tür, özellikle yazı öncesi tarihi dönemlerin tespiti ve analizi için temel kaynak olarak kullanılmaktadır.

Saha Türklerinin tarihi efsanelerinde adı geçen bazı karakterlerin, Çarlık Rusya’sı arşivlerinde yer alması, bu anlatı türünün ve onun şahıs kadrosunun gerçekle birebir bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Makalede Rus arşivlerinde adı geçen atalar arasında yer alan Tıgn ve onunla ilgili efsanelerden hareketle Tıgn karakteri analiz edilmeye ve onun tarihi süreç içindeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tıgn, efsane, aile, çocuklar.

ABSTRACT

This informs in detail about the legends, historical individuals, their struggles, family and the personality structures that Saha Turks named “the historical legend.” This sort that researchers interested especially for writing prior to the detection of historical periods and the analysis is used as the main source.

In the historical legends of Saha Turks, it reveals that some characters that passing name give way to Tsarist Russia in their archives, this type of expression and its party staff connects with reality one to one. Tıgn that takes place among the ancestors passing name and with legends motion relevant to it.

The article in the Russian archives will try to analyze Tıgn’s character and to determine the place within its historical period.

Key Words

Tıgn, legend, family, children.

1. Giriş

Bir toplumun yaşamında önem taşıyan pek çok bilgiyi de içeren efsaneler, tarihi kişiliklere de kadrolarında yer vermektedir. Efsanelerde yer alan tarihi kişiliklerin toplumun geçmişinde sevilen veya tam tersine nefret edilen kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu açıdan sıradan insan efsanede bir tür figüran olarak yer almakta, efsanenin akışı içinde onun adına bile yer verilmemekte, o çoğu zaman “biri”, “bir köylü”, “yaşlı bir adam” olarak tanımlanmaktadır. Belleklerde kalan, her zaman için ya en iyi ya da en kötü olandır. Herhangi bir karakterin, şahsın iyi veya kötü olmasının dışında, efsane de yer alabilmesinin bir diğer nedeni de toplumun kültür yapısı içinde belirgin bir yer tutmasıdır.

Bu açıdan özellikle tarih içerikli

efsanelerde yapan (bulan, keşfeden), bozan (yıkatan, yok eden, engel olan) veya ilk olanların (ilk ata, ilk ürün) daha belirgin rol aldığı görülmektedir.

Saha Türklerinde tarihi efsaneler, belirgin özellikler taşıyan kavramları konu edinmelerinin yanı sıra genç kuşakların atalarını ve geçmişlerini öğrenmelerinde de önemli bir rol üstlenmiştir. Bu tür efsanelerde geçen pek çok kavram, bugün de toplum tarafından bilinmekte, çağdaş edebiyat ve sanatın diğer dallarında bir motif olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Efsaneyi “kepsel” ve “sehen” olarak adlandıran Saha Türkleri (Ergun, 1997: 16), onu kendi içinde bazı alt türlerle ayırmayı da gerekli görmüşlerdir. Genel anlamda tarihi konuları işleyen efsanelere “bılırgı sehen” adı verilirken, atalar-

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, mduranli@hotmail.com

la ilgili efsaneler “Öbüge sehene” adını almıştır (Ergis, 1974: 233).

Makalede “tarihi efsane” terimi yaygın olarak kullanılacaktır, çünkü atalarla ilgili efsanelerle tarihi konuları işleyen efsaneleri birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Bir atanın maceralarına yer veren efsane aynı zamanda bir tarihi efsane işlevi kazanmaktadır.

Saha Türklerinin tarihi efsanelerinde sıkça karşılaşılan karakterler arasında ilk sırada Elley, Omogoy, Tıgın, Bert Hara yer almaktadır. Elbette her ata, toplumun geçirdiği evrelerde önemli bir yer almış ve bu nedenle tarihi efsanelerin unutulmaz karakterleri arasına girmiştir.

Makalemizde bu atalar içinde farklı bir konuma sahip olan “Tıgın” üzerinde durmaya ve onun adı çevresinde oluşmuş efsaneleri incelemeye çalışacağız.

2. Yazılı Belgelerdeki İlk Ata: Tıgın

Saha Türk efsanelerinde toyon konumunda yer alan Tıgın, tarihi belgelerle de doğrulanmış tarihi bir kişiliktir. Saha kültürü üzerine çalışan pek çok Rus ve Saha araştırmacı Tıgın adına ilk dönem Rus kaynaklarında rastlandığını belirtmektedirler. Burada “ilk dönem” kavramıyla, Çarlık Rusya’sının Saha Türklerinin yaşadığı topraklara geldiği ve bu toprakları Çarlığın bir parçası haline dönüştürmek amacıyla sistemli veri toplamaya başladığı 1600’lü yıllar kastedilmektedir.

1600’lü yıllar öncesine ait resmi kayıtlar olmadığı için, Tıgın öncesi önder veya savaşçılarla ilgili efsanelerde yer alan kişi adlarına tarihi belgelerde rastlanmak imkânsızdır. V. L. Seroşevskiy, Rusların bölgeye geliş ve bölgedeki halkları vergiye bağlaması öncesine ait yazılı belgelerin bulunmadığını belirtmektedir (Seroşevskiy, 1896: 222). Ülkemizde Saha Türkleriyle ilgili yayın yapan araştırmacılar da V. L. Seroşevskiy’in bu görüşü

paylaşmaktadır. (Özkan, 1997: 1556; Kirişcioğlu, 1997: 1559). Resmi belgelerin olmaması nedeniyle, Tıgın öncesi kahramanlarla ilgili bilgileri tarihi açıdan netleştirmek oldukça zordur. Tıgın adı ise hem tarihi metinlerde hem de sözlü kültür ürünlerinde adı sıkça anılan bir önder, savaşçı olarak görülmektedir.

Tıgın’la ilgili efsanelerde o, bazen efsanenin başkarakteri, bazen de ikincil bir karakter rolü üstlenmiştir. Özellikle bazı efsanelerde Tıgın’ın ikincil karakterde olması, onun bütün Saha topraklarında kabul edilmiş tarihi bir kişilik olduğunu ortaya koymaktadır. Zira daha çok Yakutsk civarında yaşayan Kangalas boyu Saha Türklerinin efsanelerinde Tıgın başkarakter olarak yer alır. Onun kuzeydeki efsanelerde ikincil bir karakter olması, hemen hemen onun ününün Saha topraklarının bütününe yayıldığına kanıttır.

Saha Türk efsaneleri derleme ve inceleme çalışmalarıyla belirli bir ün kazanmış olan G. U. Ergis, belirli bir kişilik etrafında anlatılan efsanelerin zaman içinde bir silsile oluşturduğunu belirtmektedir. Ergis’e göre “Tarihi kişiliklerin ve halkın yaşamındaki önemli olayların çevresinde bir efsane silsilesi oluşmaktadır. Örneğin, XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başındaki kabile ve boy içi çatışmalarla ilgili efsanelerin merkez figürü olan savaşçı Kangalashlı boy başkanı Tıgın’la ilgili silsile böyle oluşmuştur” (Ergis, 1974: 234).

Saha Türk efsanelerinin tarihi kişiliği Tıgın’ın bütün efsanelerde ortak bir ata olarak görülmediği kolaylıkla tespit edilmektedir. Çoğu zaman Tıgın, iyi ve kötüyü bünyesinde birleştiren bir karakter olarak karşımıza çıkar. Fakat Saha toplumu birleştirici ve toparlayıcı özellikleri olan bu ataya gerekli saygıyı göstermektedir.

Bugüne kadar Saha topraklarında yapılmış efsane derleme çalışmaların da ilk ata olarak bilinen Elley ve onun kayın

pederi Omogoy'dan Tıgın'ı ayıran önemli bir özellik de kahramanlar için kullanılan unvanlardır. Efsanelerde, Omogon'a "Baay", Elley'e "Bootur" unvanı verilirken Tıgın'a "Toyon" unvanı layık görülmüştür. Tıgın, Saha efsanelerinde toyon unvanını taşıyan ilk kahramandır. Çok az efsanede Tıgın adı Bootur sıfatıyla yan yana kullanılmıştır (Ergis, 1960: 127).

Saha tarihi üzerine çalışan bilim adamlarından Ya. İ. Lindenau, XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde kaydettiği bir efsaneye dayanarak Tıgın'ın Elley'in dördüncü kuşak torunu olduğunu ileri sürmüştür. Araştırmacı "... bir efsanede Tıgın (Tugin) Elley'in (Elei) dördüncü kuşak torunudur. Bu efsanede Tıgın'ın boyu Toyon- Tsza/Hükümdar Soyu/ unvanını almıştır" (Lindenau, 1983: 18- 19) demektedir.

G. U. Ergis, bunu geç dönem bir oluşum olarak görmektedir: "Efsanelerin bazı varyantlarında Tıgın'ın Saha "çarı" olduğuyula ilgili görüş, geç dönem bir katmandır. Bu adlandırma Rusların gelişinden sonra oluşmuş olmalıdır, zira Sahalar bunu Ruslardan duymuştur. Tıgın'ın çar olduğu düşüncesi kendi monarşisini hayal eden büyük Saha toyonluğu ideolojisiyle bağlantılıdır..." (Ergis, 1974: 251).

G. U. Ergis'in ileri sürdüğü bu görüş ise, Ya. İ. Lindenau'nun verdiği efsaneyle çelişmektedir.

G. V. Ksenofontov'un çalışmasında yer alan bir efsane metni, Tıgın'ın Elley'in kuşaklarından biri olduğunu belirtmektedir.

"... Elley zenginleşti ve pek çok oğlan babası oldu, fakat bütün aile Tunguzlar tarafından yok edildi. Onun iki oğlu oldu: Biri Kangalas ulusunun atası, diğeri Megin ulusunun atası oldu. Daha sonraki bir adam olan Tıgın da Elley'in kuşaklarından" (Ksenofontov, 1977: 34- 35, 39- 40).

Efsanelerden birinde Tıgın'ın soy

ağacı şu şekilde verilmiştir. "Elley'in büyük oğlunun adı Tosogor- Uus (Demirci Tosogor), ikinci oğlunun adı Doyduusa- Darhan'dı. Bu oğlandan eğilmez eklemli Börtö- Bögö doğdu. Ondan Kün- Küsengey doğdu. Ondan Sar- Baay doğdu. Sar- Baay'dan Tıgın doğdu" (Ksenofontov, 1977: 118).

Ama bir başka efsanede Elley'in dört oğlu olduğu ve bunların Tunguzlar tarafından babaları Elley'le birlikte öldürüldüğü ve Elley'in neslinden sadece dört yaşında bir erkek çocuğu kaldığı anlatılmaktadır. Efsaneye göre, bu çocuğun Elley'in torunu, Munnan- Darhan'ın oğlu olduğu belirtilmekte ve daha sonra Elley'in birinci kuşak torunu olarak gösterilen Tıgın'ın oç alma hikâyesi yer almaktadır. Tıgın, tanrıların oç almasını istiyorsa kendisine bir işaret vermelerini ister ve bu isteğine karşılık olarak mızrağının ucunda kan pıhtısı belirir.

"... Çocuk hemen bu pıhtıyı yuttu. O andan itibaren hızla büyüdü ve korkunç bir adam oldu.

Sadece on yaşındayken gücü, aklı ve bilgisiyle herkesin üstesinden geldi.

Bu yüzden onu yetiştiren yaşlı kadın bu adı verdi. 'Çok saygı değer insanların soyu, soylu boyun torunu Tıgın'" (Ksenofontov, 1977: 57).

Bu efsaneye göre Tıgın, Elley'in torunudur ve Tıgın adı ona yaşlı bir kadın tarafından verilmiştir.

Burada adın anlamı "çok saygı değer insanların soyu, soylu boyun torunu" olarak gösterilmektedir. Gerçekte kahramanın bu adı nereden aldığı konusunda başka bir açıklayıcı bilgi bulmak mümkün değildir. Fakat yapılan derleme çalışmalarında bu adın "Tıgın", "Tigin", "Tiin", "Dıgın" şeklinde kaydedildiği görülmektedir.

"Tıgın" adının "Tegin" unvanının farklılaşmış formu olduğunu ileri süren araştırmacılar da vardır. A. A. Borisov, XVII. yüzyıl yazılı kaynaklarında adın Tınin olarak geçtiğini belirtmekte (Bo-

risov, 1998: 1), V. M. Nikiforov ise bu adın “Tegin”den geldiğini ileri sürmektedir (Nikiforov, 1994: 49). Tıgın adının bu şekilde açıklanmasının altında yatan nedenler arasında Saha Türklerinin geçmişte bir dönemde “güneyden” bu topraklara geldiği ve eski Türk kültürünü koruduklarını açıklama eğilimi yatmaktadır.

Saadet Çağatay, kelimenin tigin formunu vermekte ve kelimenin Eski Türkçede ‘prens, hükümdar oğlu’ anlamında kullanıldığını belirtmektedir. (Çağatay, 1978: 315)

G. U. Ergis tarafından kaydedilmiş ve “Tıgın’ın Doğumu” adıyla kayda giren efsaneye göre bir Tunguz, Doydusa Darhan’ın oğlu Muunnanga’yı öldürür. Muunnanga’nın karısını götürür... Onunla karı koca olarak yaşayınca onun hamile olduğunu öğrenir ve onu Tumuşah bölgesindeki Dökpönetsler toprağında bırakır. Doydusa Darhan, oğlunun ölüm nedeni olarak gelinini görmektedir. Kendi karısı ise bu görüşe karşı çıkar. “... Gelinimiz buradan hamile gitti, ondaki bizim oğlumuzun çocuğu. En iyisi sen gelini buraya getir. Eğer oğlan doğarsa ölen adamın yerine adam olur, onu bizim neslimiz sayarız!.. Derler ki bu çocuk sonraları Tıgın Toyon adını aldı” (Ergis, 1960: 125).

Tıgın’ın Elley’in kuşaklarından biri olduğunu belirten efsaneler, onun iki farklı dönemde yaşamış olduğunu ortaya koymaktadır. Belki de bu farklı iki dönem, Tıgın’ın kişiliğinde belirtilen özelliklerden kaynaklanmış olabilir.

Bu olgulardan hareketle araştırmacı G. U. Ergis, Tıgın’ın yaşadığı çağı genelde iki dönem olarak incelemektedir. Birinci dönem “kırgıs üyete” adı verilen ‘savaş çağı’, ikinci dönem ise ilk Rusların Saha toprağına geldikleri ve bölgeyi çarlığa bağlı bir vilayete dönüştürme çabalarının yaşandığı dönemdir. Birinci dönem olarak ele alınan kırgıs üyete’yi G. U. Ergis, XVI. yüzyılın sonundan

XVIII. yüzyılın başına kadar Saha topraklarında yaşanan ve halkın hafızasında belirgin bir iz bırakan kabile içi çatışmalar dönemi olarak düşünülmektedir. Bu dönemde yaratılan efsanelerin aynı zamanda bir boyun kökeniyle ilgili efsanelerle bütünleştiğini dile getirmektedir (Ergis, 1974: 248).

Efsanelerde Tıgın’ın yaşadığı farklı dönemler dışında, onun dış görünüşü, ailesi de tasvir edilmektedir.

“Görünüş olarak da Dıgın Bootur müthişt, onun boyu üç büyük ayakta, gözlerinden biri otuz funt çekerdi, ayak yüksekliği uzun boylu bir adamın kalçasına ulaşırdı. O zamanki insanlar arasında da o boyu posuyla göze çarpardı, bahadırdı.

... Sonraları Rus kurşunlarından şapkasıyla kurtulmaya çalıştı. Derler ki o mavi karınlı sinek gibi kurşunlarla karşılaştı. Kurşun gövdesine oturduğunda şöyle dedi: Bir şey uçup içime mi yerleşti?” (Ergis, 1960: 128).

Yine Tıgın’la ilgili abartılı tasvirlerin yer aldığı bir efsaneye göre, “Tıgın, Ruslarla girdiği savaşta öldürüldüğünde onun gözlerinden birini tarttılar, bu göz otuz funt çektik. Bu gözü Kazaklar Beyaz çara göturdüler” (Potanin, 1883: 625) ifadesi yer almaktadır. Saha Türklerinin halk edebiyatı metinlerinde “beyaz” sıfatıyla daha çok tanrısal unsurların tanımlandığı bilinmektedir. Bu efsanede “beyaz” sıfatının Ruslar için kullanılmış olması şaşırtıcıdır. Büyük bir ihtimalle, Potanin’in kaynak kişisi Rus eğitilmiş veya Ruslaşmış olabilir. Zira tanrısal varlıklar için kullanılan bir ifadenin sıradan insan için kullanımı söz konusu değildir.

Efsanelerde Tıgın yalnız bir bahadır değil, kendi ordusuna sahip bir toyon olarak yer almakta ve bu yüzden onun gücü daha belirginleşmektedir. “Tıgın’ın çok kalabalık bir ordusu vardı, onun askerleri yay ve kılıçlarla donanmışlardı. O güçlüyken kılıç tutan iki yüz adamı

vardı. O Sahaların hükümdarıydı. Ona boyun eğmeyen herkesi öldürürdü” (Ksenofontov, 1977: 71- 72).

3. Tıgın'ın Çocukları

Saha efsanelerinin diğer kahramanlarından farklı olarak Tıgın, kişiliğinde farklı özellikleri barındırmaktadır. Halkın atası olduğu halde onun çocuklarına karşı katı yaklaşımı da efsanelerde yer almaktadır.

Bazı efsanelerde bu katı yaklaşım son aşamaya varmakta ve kahraman çocuklarının öldürülmesini istemektedir.

“Tıgın sevdiği oğlu Çallaayı'yı yiğitlikte ve güçte bu çocuğu (sevmediği kötü kadından doğan) Muos- Uol'un geçeceğini anladığı için Çallaayı'ya bu çocuğu öldürmesini teklif etti” (Ksenofontov, 1977: 68- 69).

Burada “sevmediği kötü kadından doğan” ifadesiyle Tıgın'ın birden fazla eşe sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durum ise onun çevresindeki diğer insanlardan daha fazla çocuk sahibi olduğu anlamına gelmektedir. Fakat efsanelerde Tıgın'ın çocuklarının adlarıyla ilgili çelişkili veriler olmasından dolayı Tıgın'ın çocuklarının tam sayısını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Tıgın'ın çocuklarının sayısı dışında, onun yaşadığı yer de tam olarak belirlenememektedir.

Özellikle Tıgın'ın yaşadığı yerin tam olarak belirlenememesinin nedeni her boyun bu kahramanın kendi topraklarında yaşadığına inanmasıdır. Genel olarak Türk düşünce sisteminde halkın sevdiği ve saygı duyduğu karakterlerin pek çok yerde mezarı olması bunun kanıtıdır.

Bir efsanede “Dıgın Bootur'un yaşadığı yer, nehrin batı kıyısında, Saharı (veya Sarsarı) gölü yakınındaki alandıydı. Onun pehlivanları ve askerleri vardı. Onlardan Taas- Ullungah'ı Dıgın Bootur öldürttü” (Ergis, 1960: 128) şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Bu efsaneye göre, Taas-Ullungah,

Tıgın'ın çocuğu değil, onun pehlivan ve askerlerinden biri olarak gösterilmektedir. Kumandanın da bir nedenle askerinin öldürülmesini istemesinde kumandan için haklı bir neden olabilir.

Bir başka efsanede ise Tıgın'ın sevdiği karısından Çallaayı, Usun-Oyun (Büyük Şaman), sevmediği karısından on üç yaşına kadar yerinden kıpırdamayan Muos-Uol'un (Boynuz Genç) doğduğu belirtilmektedir. Çok az efsanede onun karısının adı verilmiştir. Onun karısından bahseden efsanelere göre, onun karısının adı Nıkıya'ydır. Tıgın'ın eşinin adının Nıkıya olduğunu belirten efsanelerde Tıgın'ın bu kadından üç oğlu; Çallaayı-Bögö, Usun-Curantay ve Syuyuryuk-Dergiye ve kızları Tıasaanı-Udagan, güzel kız Kıasaayık, gözleri güzel kız Haaçılaan yer almaktadır. (Ksenofontov, 1977: 65- 66; 102).

Fakat bazı efsanelerde şaman olduğu belirtilen Tıasaanı-Udagan daha belirgin yer almış, diğer kızlardan üstü kapalı bahsedilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz efsane metninde Tıgın'ın karısının adının da yer alması, ayrı bir öneme sahiptir. Diğer efsanelerde Tıgın'ın çocuklarından bahsedilirken onun eşinin veya eşlerinin adı belirtilmemekte, sadece sevdiği veya sevmediği karısı denilmektedir. Buradaki adın da bir Rus adının bozulmuş biçimi olması, efsaneye daha sonraki dönemde katılan bir motif olmalıdır. Zira Rusların Saha topraklarına ilk geldikleri yıllarda ne bir Hristiyanlaştırma hareketi ne de ad değişikliğiyle ilgili bir politika söz konusudur. Misyonerlik politikalarının bu topraklarda 1720 yılından itibaren belirginleşmeye başladığı bilinmektedir (Kirişçioğlu: 2001, 134).

Tıgın'ın çocuklarıyla, özellikle de Çallaayı ve Muos Uol'la ilgili efsanelerde gerçek dışı, mitolojik motiflerin daha ağır bastığı görülmektedir. Bu özellikler aşırı derecede abartılmış da olsa Tıgın'ın çocuklarının ününün her zaman babala-

rının gölgesinde kaldığı görülmektedir.

Babalarının gölgesinde kalsalar da bazı çocukları, özellikle de Muos- Uol efsanelerde insanüstü özelliklere sahip biri olarak tanımlanmaktadır. Onun temel özelliği bütün vücudunun boynuz gibi sert ve kalın bir deriyle kaplı olmasıdır. Ancak bir başka efsanede onun bu özelliği vurgulanmamış, ancak onun “üç yaşından itibaren evde yatmadığı” belirtilmiştir. Bu efsanede diğerlerinden farklı olarak Muos- Uol ağabeyi Çallaayı tarafından ilk önce kör edilmekte ve sonra öldürülmektedir. Bu efsane, gencin öldürülüş şekliyle de diğerlerinden farklıdır.

Diğer efsaneler, Tıgın'ın Muos- Uol'u diğer çocuklarını, özellikle de Çallaayı'yı geçeceği korkusuyla öldürttüğünü açıklamaktadır. Çocuğu büyüten kadın, Tıgın'a çocuğun vücudundaki zayıf yerin sol koltuk altındaki küçük doğum lekesi olduğunu söyler.

İster “doğum lekesi” isterse “zayıf yer “ olarak tanımlansın çocuğun vücudundaki bu nokta efsanelerde genellikle sol koltuk altıdır. Bazı efsanelerde bu nokta, kıllı ve yumuşak bir yer olarak tanımlanmaktadır.

Efsaneler, boynuzla da kaplı olsa her insanın bir zayıf noktası olduğunu vurgulayarak gerçekçi bir yaklaşım sergilemektedirler.

Yukarıda verdiğimiz efsanelerde çocuk Tıgın'ın emriyle (büyük bir ihtimalle) askerler tarafından öldürülür.

G. U. Ergis tarafından kaydedilen diğer bir efsanede yine Tıgın hileci, sinsi kişiliğiyle çocuğu öldürmektedir. “Bir gün Tıgın oğlu Muos- Uol'a saçlarında bit aratarak oturur. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen oğlan bit aramaya devam eder. Baba oğlunun sol koltuk altına sırlıkla vurur” (Ergis, 1960: 126).

Muos- Uol'un fiziksel özelliklerinin daha farklı verildiği efsaneler de vardır. Bu tür efsanelerde çocuğun uyuması sırasında evdeki her şeyin hareket ettiği,

ormanda uyuduğunda ise onun nefesinden ağaçların ve otların eğildiği belirtilmektedir. Bu nedenle genç Muos- Uol açık gök altında yatmayı tercih etmektedir. Uykuyla ilgili bu özellik verilirken aynı zamanda Muos- Uol'un ölmeden önce kehanette bulunduğu da belirtilmektedir. Bu da çocuğun insanüstü özelliklerine bir yenisini daha eklemektedir. “Beni öldürdünüz, fakat size gözleri derine oturmuş ve burnu ileri çıkmış insanlar geldiğinde benim yokluğuma üzüleceksiniz!” (Ksenofontov, 1977: 101).

Bu tanımlama Saha efsanelerindeki klasik Rus tasviridir. Her toplum güzellik anlayışını kendi ölçütlerine göre oluşturmaktadır. Çekik göz, yassı burun ve oval bir yüz yapısına sahip toplumda uzun burunlu insanlar farklı, hatta çirkin olarak görülmektedir.

Bazı efsanelerde Muos- Uol dışında Tıgın'ın öldürttüğü öz çocuklarından biri de Taas- Ullungah'tır. Taas- Ullungah'ın Muos- Uol'dan büyük veya küçük olduğunu efsanelerden öğrenmek mümkün gözükmemektedir. Fakat onun Tıgın'ın öz çocuğu olduğu kesindir.

Taas- Ullungah'ın Muos- Uol gibi boynuzdan bir derisi yoktur. Efsaneler, Taas- Ullungah için “Tıgın'ın oğullarının en iyisi, en cesuru” deseler de Tıgın'ın Taas- Ullungah'ı öldürtme nedeni olarak, Tıgın'ın bu çocuğunun gelecekte kendisini geçebilecek bir savaşçı olabileceğinden korktuğunu belirtirler (Ergis, 1960: 127). Tek bir efsanede Taas- Ullungah'ın öldürülme nedeni olarak babası Tıgın'ın ondan şüphelenmesi gösterilmektedir. Buna göre, Tıgın'ın atı kaybolur ve baba oğlunun atı çaldığından şüphelenerek onun öldürülmesini ister

Bir efsanede Taas- Ullungah, babası Tıgın tarafından öldürülür. Bu ölümün nedeni ise Tıgın'ın oğlunun kendisini geçeceği düşüncesi değil, Taas- Ullungah'ın ağabeyi Çallaayı'dan önce eve gelmesidir. Bu durumda Tıgın, onun Vilyuy'da ağabeyini öldürdüğüne ve bu yüzden tek

başına geldiğine karar verir. Bu efsanede de Taas öldükten sonra onun tabanları keser ve taş bulurlar (Ksenofontov, 1977: 82, 92- 93).

Çok az efsanede ise Taas-Ullungah'ın ölümünün Tıgın ve adı açıklanmayan bir oğlu tarafından gerçekleştirildiği dile getirilmektedir. Efsanelerde Taas- Ullungah'ın en önemli özelliği onun ölümünden sonra ayaklarının altından taş çıkmasıdır.

Fakat yukarıda zikrettiğimiz efsanede diğer efsanelerden farklı olarak Taas daha ayrıntılı tasvir edilmiştir. Bu efsaneye göre Taas- Ullungah, Tıgın'ın dördüncü oğludur. "Onun vücudu yoğun bir madenden dökülmüş gibiydi, ne darbeler ne de yumruklar onu etkilemiyordu, ayakları ise taş gibi sertti. O yedi yaşında koştuğunda yer titredi, onun çığlığıyla gök rüzgârlı, azalılı kötü havaya dönüştü. Gerek mücadelede gerekse koşullarda o ağabeylerini yendi". Efsanenin ileriki bölümünde Tıgın ve oğlu onu "...mızrağı sol koltuk altına saplayarak... boğazladılar" denilmektedir. Bu ölüm şekli, efsanelerde Muos- Uol'un ölüm şekli Taas- Ullungah için uygun görülmüştür.

A. E. Kulakovskiy, Taas- Ullungah ile ilgili olarak verdiği efsanede oğlanın bu adı alma nedeni olarak onun ayak tabanlarının taş gibi sert olmasını göstermektedir. Buradaki efsaneye göre, gencim ayak damarları tabanın ortasında birleşmekte ve taş gibi bir sertlik oluşturmaktadır (Kulakovskiy, 1979: 268). Aynı efsanede bu çocuğun Tıgın'ın oğullarından en iyisi olduğu ve zamansız öldüğü belirtilmektedir.

Tıgın'ın efsanelerde adı geçen oğullarından başka şaman kızı Tıasaanı da efsanelere girmiştir. Bu kızın efsanelerdeki adı Tıasaanı, Tıasaanı- Udagan'dır. Tıgın'ın kızlarının sayısı hakkında efsanelerden doğru bilgileri edinmek pek de mümkün gözükmemektedir. Zira ef-

sanelerde bazen tek bir kızdan bazen de birkaç kızdan bahsedilmektedir. Yalnız bazı efsanelerde adı verilmeyen küçük bir kızın da olduğu dile getirilmektedir. Tıgın'ın küçük kızından bahseden efsanelerde babasının bu kızı Bert- Hara ile evlendirdiğinden söz edilmektedir.

Bazı efsaneler ise Tıgın'ın Bert- Hara ile evlendirdiği kızının Tıasaanı olduğunu belirtmektedir. Bu tür efsanelerden birinde, Tıasaanı'nın başka birini sevdiği ve Bert- Hara ile zorla evlendiği anlatılmaktadır. "...onu zorla sevmeyen bir adamla evlendireceklerinden korkan Tıasaanı kaçmaya hazırlandı... Tıasaanı dağa doğru koştu. Ancak burada Bert-Hara sığıyla onun ayağının damarını kesip yakaladı ve geline sahip oldu" (Ksenofontov, 1977: 67; 83- 84). Şaman kız Tıasaanı bazı efsanelerde Bert- Hara'nın düşmanı gibi gözükse de bazı efsanelerde Bert- Hara'nın karısı olarak yer almaktadır.

Bazı efsanelerde Tıgın'ın sadece çocuklarına değil aynı zamanda kardeşlerine karşı da soğuk durduğu görülmektedir.

"Tıgın, kardeşi Mallagara'ya baskı yaptı. Başlangıçta o şehrin yakınında yaşadı, daha sonra Toyon- Arı'nın az aşağısındaki Taragay adasına yerleşti... Tıgın'ın Bırkingaa- Bootur adındaki diğer küçük kardeşi onun baskılarından Vilyuy'a yerleşti. Ondan oradaki Kangalas boyları oluştu" (Ksenofontov, 1977: 87- 88).

"Tıgın'ın Kardeşleriyle Düşmanlığı" adını taşıyan bu efsanede yer alan Tıgın'ın kardeşleri olduğu görüşü, Tıgın'ın kökeniyle ilgili diğer efsanelerle karşıtlık oluşturmaktadır. Tıgın'ın Elley'in kuşakları arasında kurtulan tek çocuk olduğu tezi, "Tıgın'ın Kardeşleriyle Düşmanlığı" adını taşıyan bu efsaneyele çürütülmektedir.

Bazı efsaneler, Tıgın'ın sadece kendi çocuklarına veya kardeşlerine değil, aynı zamanda Sahalara baş olacak ve

kendi hâkimiyetini sarsabilecek diğer çocuklara karşı da dikkatli olduğunu dile getirmektedir.

“Daha sonra Tığın, yedi yaşındaki başka bir çocuğun öldürülmesini emretti. Bu çocuğun alnında güneşe benzer bir ışıltı, ensesinde ise aya benzer bir parıltı vardı, saçları da gürdü. Sırtına mızrak batırıp onu öldürdüler... Çocuk Saha kralı olmak için doğmuş derlerdi” (Ksenofontov, 1977: 95- 96).

Efsanelerde Tığın’ın devamlı olarak yeni ve genç eşlere sahip olma isteğinin onun çocuklarıyla, özellikle de oğlu Çallaay’yla arasının açılmasına neden olduğu belirtilmektedir.

Tığın, pek çok efsanede çok eşli bir kahraman olarak yer almaktadır. Bu çok eşliliğin nedenleri arasında hem kahramanın isteyerek yaptığı evlilikler hem de savaşlarda ganimet olarak alınan kadınlarla yapılan evlilikler söz konusudur.

Örneğin Tığın komşularının güzel karılarını da kendine eş almayı ister. Bazen bunun için o, oğlu Çallaayı ve damadı Bert- Hara’yı yeni eşini almaya gönderir. Elbette bu eşe sahip olmada zor kullanma söz konusudur. Bu zor kullanmanın altında kurnazca bir politika da yer almaktadır. Böylesi bir durumda Tığın’ın adı hiçbir şekilde zikredilmez.

Efsanelerden Tığın’ın Saha inançlarına ve dinine saygılı bir kumandan, bir toyon olduğu anlaşılmaktadır. “Her yıl yeşil sır (mine) görüldüğünde Tığın, ısıah¹ düzenler, otlar sarardığında ise savaşa çıkardı. Doğa yeşillendiğinde kan dökmeyi günah sayarak kendini tutardı” (Ksenofontov, 1977: 93). Bu efsane metninde onun ısıah düzenleyerek ilahları saydığını ve bazı dönemlerde kan dökmeyi günah saydığını öğreniyoruz.

Bir liderin bu tür özelliklere sahip olması, onun toplumun inanç sistemiyle uzlaştığını ve aynı zamanda bu konuda iyi bir örnek olduğunu göstermektedir.

Bu olumlu çizgiye rağmen bazı efsaneler, Tığın için gücün her şeyden

önde geldiğini belirtmektedir. Örneğin, Tığın’ın kızıyla evlenmek isteyen “Bert-Hara çok fakir bir adamdı, onun akrabası olup olmadığı bilinmez, onun sadece yaşlı bir anası vardı. O sadece avcılık ve balıkçılıkla yaşardı... Dığın Bootur onu akrabasız bir fakir kabul edip kızını vermeyi reddetti” (Ergis, 1960: 128).

Tığın için damatlarının fakir olması veya başka bir deyişle toplum içinde nüfuzlu olmamaları kabul edilmez bir kusura. Bunun yanı sıra çocuksuzluk da onun tarafından hoş görülmemektedir. Burada çocuksuzluğun sadece Tığın için değil, bütün toplum bireyleri için çok da kabullenilebilecek bir durum olmadığını da belirtmek gerekir.

Bir efsanede Tığın’ın damadı Batas-Mödüükeen’i öldürme isteği, damadının ona torun vermemiş olmasındandır. Tığın “... ağaç kaseye yağ konulmasını ve onun yan olarak ocağın sırıgına asılmasını emretti. Sonra o adamlarına akşam damat uyuduğunda bu yağı ateşe dökmelerini ve ateşin ışığında onu öldürmelerini emretti” (Ksenofontov, 1977: 130- 132).

Tığın, çevresindeki herkesin kendisine itaat etmesini istemektedir. Ona göre, güçlü ya onun yanında yer alacak ya da öldürülecektir.

Tığın için bir ulus olma bilinci her zaman ön planda olmuştur. O, çocuklarının evliliğinin bile ileride kurulmasını hayal ettiği güçlü devlet yapısına yarar sağlayacak şekilde olmasını istemiştir. Tığın “... bir ısıah düzenledi. Bu ısıahta Borogonlu Bert- Hara da dahil olmak üzere Sahalarının bütün ünlü kişileri toplandı. Orada bulunan pehlivanlara saygı gösterildi. O günkü geleneğe uyan Dığın toplananlara şu sözlerle hitap etti: Galip gelen kızım Kırınaastır’ı karılığa alır... (Ergis, 1960: 128). Bu efsane metninde Tığın’ın kızlarını güçlü bahadırlarla evlendirerek onları da bir şekilde kendi yanına çekme isteği belirgin bir şekilde verilmiştir.

Bazen yok edilmesi gereken bir düşman dolaylı bir şekilde yok edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Tıgın, düşmanını yok edene kızını vermeyi teklif etmiştir.

“Tıgın ona (Çallaayı) şöyle der: Amga’ya git, orada Möngüöl- Bögö yaşar. Eğer kim Bert- Hara’yı yenersen... kız kardeşin Tıasaanı- Udagan’ı evlendirme vaadinde bulun!” (Ksenofontov, 1977: 64- 65).

Tıgın’ın kızlarını başka boylardan prenslerle evlendirme isteğinin ardında zenginleşme eğiliminin yer aldığını görülmektedir. Özellikle evlendirme, bu amaçta oldukça başarılı sonuçlar vermiştir.

“Toyonların etkisi diğer kabilelerin prensleriyle akrabalık ve evlilik ilişkileri sayesinde güçlenmişti. Lena toprağını ilk keşfedenlerden biri olan ataman Galkin, Tıgın’ın oğullarından şöyle bahsetmişti. Kangalası prensler çok kalabalıktı ve bütün toprağa sahiptiler, diğer prensler onlardan korkarlardı” (Ergis, 1974: 248-249)

Tıgın’ın yukarıda belirttiğimiz yöntemleri akılcı kullanarak zaman içinde güçlü bir toyona dönüştüğü anlaşılmaktadır. “Bu yollarla Dıgın Baay diğer ünlü kişilerle mücadele etti, onları ünlerinden yoksun bıraktı, yağmaladı, mallarını ve insanlarını aldı, onları kendi adamı, savaşçısı ve işçisine dönüştürdü. O günkü Sahaların reisi olarak ün alan Dıgın’dan başka savaşçı, zengin bir toyonun adı duyulmamıştı” (Ergis, 1960: 132).

Elbette Tıgın, kendisinden güçlü olanın karşısında geri çekilmeyi de bilen bir karakterdir. Bu geri çekilme, bazen karşısındakinin daha güçlü olduğunu kabul ederek bazen de kaçarak söz konusudur. Bu kaçış, kurnazca bir kaçıştır.

Kaçış, çoğunlukla gece vakti olur ve kaçış sırasında Tıgın rakibine kaçmadığı hissi vermeye çalışır. Bunun için uygulanan yöntem, çadırların, özellikle de urasanın düşmana dönük tarafını bırakmaktır.

Bunun nedeni, rakibin Tıgın’ın kaçtığını geç anlaması ve böylece aradaki mesafenin iyice açılmak istenmesidir. Efsanelerde bazen Tıgın’ın rakibi onun kaçtığını bir veya bir kaç gün sonra anlar. Tıgın urasasının rakibine dönük tarafını kaçarken bırakır. Buradan Tıgın’ın normal urasa dışında iki parçaya kolayca ayrılabilen bir çadır kullandığı anlaşılmaktadır.

4. Tıgın ve Bert- Hara

Saha efsanelerinde Tıgın’la birlikte adı sıkça geçen kahramanlardan biri de Bert- Hara’dır. Bu adın Tıgın tarafından verildiği, hemen hemen bütün kaynaklarda doğrulanmaktadır. Fakat Bert Hara’nın gerçek adının ne olduğu konusunda verilen bilgiler, birbiriyle çelişkilidir.

“Bizim Borogonlar arasında Bert- Hara’dan daha güçlü birinin doğduğu duyulmamıştır. Bölgemizde çocukluğunda onu Haçır’ın (yaşlı kadının) oğlu Bayıttıman diye çağırırlarmış. Bir gün o tavşan avlarken tesadüfen onu Tıgın görmüş “Arkadaşlarım, bu Bert- Hara (Kara Prens)” diyerek ona ad vermiş. Derler ki o tarihten itibaren Bayıttıman, Bert- Hara olarak adlandırılmaya başlanmış. O yaya olarak ormanın yukarısını görmüş, o böyle bir adammış” (Ergis, 1960: 168).

Yine bir başka efsanede onun adı, Ot-Bohtohtuur olarak verilmektedir. Bu efsanede Ot-Bohtohtuur, Omogon’un kuşaklarından fakir bir yaşlı kadının oğlu olarak gösterilmektedir. Tıgın, oğlu Çallaayıyla birlikte onunla savaşmaya gelir. Karşılıklı ok atışı başlar, fakir olan Ot-Bohtohtuur, Çallaayıya hedef olarak kendi vücudunu teklif eder:

“İki inekten başka bir şeyim yok, kendi ayağımı koyabilirim. Çadırından ona isabet ettir!

Çallaayı oku attı ve isabet ettirdi, fakat oku ayağa çarpınca parçalandı... Tıgın alnı beyaz benekli sarı atını koy-

du ve gölün karşı kıyısından ok atmasını istedi. Ot-Bohtotuur'un oku atın alın-daki beyaz lekeye isabet edip arkadan çıktı, Tıgın rakibine Bert- Hara adını verdi" (Ksenofontov, 1977: 67- 68).

Verdiğimiz örneklerde de görüleceği gibi Bert- Hara'nın geçmişteki adının ne olduğu tartışmalıdır. Bilinen, bu adın ona Tıgın tarafından verildiği ve pek çok efsanede yer aldığı gibi onun fakir bir yaşlı kadının oğlu olduğudur.

Bert- Hara, pek çok efsanede Tıgın'ın kızlarından biriyle evlenir. Bazı efsanelerde bu evlenme, Tıgın'ın rızasıyla olurken bazı efsanelerde ise Bert-Hara Tıgın'ın kızını kaçıran bir bahadır olarak yer alır. G. U. Ergis tarafından yayınlanan bir efsanede Bert- Hara, Tıgın'ın tek bir yerde adı geçen Kılba-attur Muosa adlı kıızıyla evlenir. Bu tür evlilikler, Tıgın'ın güç toplama stratejilerden biri olarak algılanmaktadır. Güçlü düşmanı akraba yaparak müttefik kılma arzusunun, dünya tarihinde pek çok örneği olduğu bilinmektedir. Özellikle feodal dönemde Avrupa'da yer alan küçük devletlerin prenslerinin birbirleri ile yaptıkları evlilikler sonucu kendi arazi ve bölgede var olan güçlerini genişletip güçlü devletler kurma yolunda ilerledikleri bilinmektedir.

Ailelerin güç toplamak amaçlı çocuklarını evlendirme isteği bazen daha doğmamış çocukların da nikâhlarının kıyılmasına neden olmuştur. Geçmişte yaşanan bu gelenek yansımasını Manas destanında bulmuştur. Kırgızlarda evlilik ve evlenme törenlerini incelediği makalesinde Gülnisa Aynakulova, doğmamış çocukların evlendirilmesinin Manas destanında yer aldığını ve bu evlilik türünün temelde çıkar esasına dayandığını, evlenecek olanların değil, ailelerin tercihleriyle gerçekleştiğini belirtmektedir (Aynakulova, 2006: 99).

G. V. Ksenofontov tarafından derlenmiş bir başka efsanede, Tıgın'ın oğlunun Bert- Hara ile savaşmaya gittiği

ve onu yenemeyeceğini anlayınca geri döndüğü anlatılmaktadır. Bu durumda Tıgın, yenemeyeceği düşmanın kendi yanında müttefik olmasını istediği için kızlarından birini onunla evlendirmeyi uygun görmüştür. Bazı efsanelerde Bert- Hara ile savaşmaya veya yarışmaya giden oğlu değil kendisidir. "... Tıgın müfrezesiyle Bert-Hara'ya gitti. Onun evine yaklaştığında Bert- Hara avluda duruyor ve kütük yarıyordu. Bunu gören Tıgın adamlarını şu sözlerle durdurdu:

Onu rahat bırakın, bu görülmedik bir yaratık!

Sonra o Bert- Hara'yı yanına çağırdı ve ona kızını verdi. Bert- Hara bir ay boyunca uyumaya alışmıştı. Tıgın da onu pusuya düşürüp öldürttü. Genellikle o kendi çevresinde daha iyi ve mükemmel birinin olmasına katlanamazdı..." (Ksenofontov, 1977: 82, 95- 96).

Burada verdiğimiz bütün örnekler, Tıgın'ın lider kişiliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Tıgın'ın yaşadığı çağ, genel hatlarıyla çağımızın kopyasıdır. Güçlü olmak bu dönemde tek erdem değildir. Başarıya ulaşmak için belirli politikaları da gütmek gerekmektedir. Dönemin politikaları içinde düşmanı yok etmek, yok edilemeyecek kadar güçlüyse kendi yanına almak gerekmektedir. Tıgın, bütün gücünü ve aklını Saha Türk toplumunun tek bir devlet sistemi altında toplamaya yönlendirmiş bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıgın'ı unutulmaz yapan temel unsur da onun başarılarından çok onun bu isteğinin efsanelere yansımasıdır.

5. Tıgın'ın Atı

Tıgın'la ilgili efsanelerde onun değer verdiği atı da neredeyse bir kahraman, bir şaman rolü üstlenmektedir. Fakat efsaneler Tıgın'ın bu ata nasıl sahip olduğu konusunda hemen hemen hiçbir ayrıntı vermemektedir.

Sadece belirtilen onun kan kırmızı donlu oluşu ve savaşları önceden sezdi-

ğidir. Bu sezgi, bir tür Şamansı özellik olarak yer alır. Bazı efsanelerde atın adı veya rengi değişse de değişmeyen tek unsur onun sezgilerindeki şamansı özelliğidir.

Efsaneler kahramanın atının bu Şamansı özelliğinin nereden ve hangi güçten kaynaklandığını ortaya koymaktadırlar. Efsane kahramanı güçlüdür, öyleyse onun atı da güçlü olmalıdır. Destan metinlerinde kahramanın atının şamansı sezgilere sahip gücünün kökeni daha net olarak karşımıza çıkmaktadır.

V. V. Trepavlov, Saha destan kahramanının sosyal statüsünü incelediği makalesinde bu konuya örnek olarak Tamallai Bergen destanındaki başkahraman Tamallai Bergen'i örnek vermektedir. Destanda kendi kaderiyle tanışmak isteyen kahraman annesi tarafından kaderiyle tanışacağı gizli bir tepeye yollanır. Burada üç göksel şaman ve dokuz atlı adam sayesinde Ürüng Ayı Toyon'dan bir büyülü at ve kendi kahramanlık adını alır (Trepavlov, 1995: 37). Tamallai Bergen destanı gibi, diğer destanlarda da kahramanın atı ona tanrılar tarafından verilmiş kutsallık içeren bir hayvandır. Atının ve adının taşıdığı kutsallık, kahramanı diğer insanlardan ayrı bir yere koyacak, bazı durumlarda kahramana yenilmezlik verirken bazı durumlarda onu ölümsüz kılacaktır.

Bu nedenle destan kahramanları anlatımlarda sıklıkla atlarıyla birlikte anılmaktadır. Örneğin Saha destanı Modun Er Sogotoh'da gerek Sogotoh gerekse onun oğlu Kömüs Kırıktay, anlatıcı tarafından sürekli olarak kahramanların atlarının rengini belirten ifadelerle dile getirilirler (Emelyanov, İllarianov, 1996: 95, 151).

I. V. Puhov, destan kahramanı ve onun atı arasındaki bağlantıyı daha anlaşılır kılmak için, bazı destanlarda bu dünyada yalnız olan bahadırın kendi kökenini atından öğrendiğini belirtmektedir (Puhov, 1962: 54). At, bahadira onun

tanrısal bir kökene sahip olduğunu bildirir. Böylece efsane metinlerinde at ve bahadır arasındaki bağlantı üstü kapalı anlatılırken Saha destanlarında ayrıntıyla verilmektedir.

Destandaki bu kullanım şekli, efsanelerde yerini abartılmış at tanımlamalarına bırakılmaktadır. Özellikle Tıgın'la ilgili efsanelerde bu şekildeki abartı, belirgin bir özelliktir. Örneğin düşmanların onun atını öldürmekte ve onu pişirecek büyük bir ateş bulmakta zorlandıkları için onu parçalar halinde pişirmeye yeltenirler. Ata böylesine abartılı bir görünüm verilen diğer bir efsanede bu aşırı irilikteki ata ancak üç üzenginin yardımıyla binileceği belirtilmektedir (Ergis, 1960: 115).

Tıgın'ın böylesine olağanüstü bir ata sahip olma motifi, Türk topluluklarına ait diğer anlatı türlerinde de bulunmaktadır. V Radlof tarafından derlenen Altay Yarattılış Destanı'nda Tanrının Şal- Yime'ye atları (metinde taylar) koruma görevini verdiğini belirtilmesi de atla ilgili inançların Türklerde ne kadar geçmişe ait olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir (Ögel, 2003: 463). Türk destanlarında at ve kahramanın özdeşleşmesi bu kutsallığın yansımasıdır.

6. Tıgın ve Ruslar

Tıgın'ın ad alması, ailesi, çocukları ve ilk zaferlerinin anlatıldığı döneme ait efsanelerde hiçbir şekilde Rus adı geçmemektedir. Rus adı veya Rus halkının efsanelere girdiği dönem artık Tıgın'ın yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tür efsanelerde Saha tarihinde artık yeni bir dönemin başladığı vurgulanmaktadır. Bölgeye Ruslarla birlikte ilk defa ateşli silahlar gelmiş ve yeni bir çağ başlamıştır. Bu çağın temel özelliği olan ateşli silahlar ve kurşun Tıgın tarafından bilinmemektedir.

G. N. Potanin tarafından verilen

bir Saha efsanesinde, Ruslar ve Sahalar arasındaki çatışmanın gelişimi anlatılırken onların silahları ve silahlardan çıkan kurşunu tanımadığı şu sözlerle verilmiştir.

“Bu ne demek, ... bir sinek uçup geliyor, ısırıyor ve insan ölüyor” (Potanin, 1883: 626)

Mesela Kangalas efsanelerinde Tığın, Rus Kazakların kurşunlarından kurtulmak için sinek kovar gibi şapkasını sallar (Ergis, 1960: 100). Bu abartılı örnek, bir taraftan Tığın'ın kurşunlarla ilk karşılaşmasını verirken bir taraftan da onun kurşunları sinek gibi görmesiyle yine de kahramanı güçlü kılmaktadır.

“Önder Tığın ve Onun Savaş Atları” başlığını taşıyan efsanede Tığın “...savaşmaya gitti. Sonra müfrezesiyle uzaklara yöneldi; çan sesini duyunca onu bir bahadır sesi olarak düşünüp geri döndü” (Ksenofontov, 1977: 93- 94) denilmektedir. Bu efsaneden artık Saha toprakların Rusların yerleştiği ve hatta kiliseler bile inşa ettikleri anlamak mümkündür.

Tığın'ın çok güvendiği oğlu Çallaayı'nın bir Tunguz'la çatışması sırasında Tunguz Lena'nın karşı kıyısından düşmanını (Çallaayı'yı) tehdit eder. Tunguz yumruğunu burnuna koyarak “... Artık sen sakınarak yaşa, ben size işte böyle burunlu adamlar getiriyorum!” (Ksenofontov, 1977:101- 102) der. Efsanede Tunguzun bu sözlerin ardından gittiği ve sonra Rusları getirdiği anlatılmaktadır.

Bu efsanede Tunguz'un gelecekteki felaketi gören ve bunu bildiren olumsuz bir karakter olarak gösterilmesi de genel olarak Sahaların Tunguzlarla ilgili olumsuz bir düşünceye sahip olmalarının kanıtıdır. Yaygın olan bir efsaneye göre, onların ataları bir Saha bahadırıyla adil olmayan bir mücadeleye girişmiş, bahadırı aldatıp onun karısını kaçırmış. Bu nedenle de Tunguz'un kuşakları gezici avcılık yapmaya mahkûm edilmiştir (Puhov, 1962: 160).

Sahalar ve Tunguzlar arasındaki ilişkiler derin bir geçmişe sahiptir. Saha Türklerinin destanlarında yer alan belli başlı karakterleri incelediği çalışmasında İ. V. Puhov, Saha destanlarında bölgede yaşayan yerli halklar arasında sadece Tunguzların destana bazen kahramanın yardımcısı bazen de kahramanın rakibi olarak girdiklerini belirtmektedir (Puhov, 1962: 150- 151).

Tunguzlarla ilgili bu olumsuz düşünceye ve her türlü kötülüğün (eylem veya bilgi olarak) onlardan geleceğine inanılsa da gelecekle ilgili bu haberi veren efsanelerde sadece Tunguz değildir, aynı haber Muos-Uol, daha sonra Tığın'ın şaman kızı tarafından da verilmiştir.

Çarlık Rusyası, bilindiği gibi bölgeye ilk olarak silahlı keşif müfrezeleri göndermiş, bölgeyi tanıdıktan bir süre sonra da ilk vergi toplayıcılar belirlemeye başlamıştır. Vergi toplayıcılarının Saha topraklarında belirdiği bu dönemde artık Tığın yoktur. Onun oğullarının vergi toplayıcılarına karşı çıktıkları ise efsanelerden ziyade tarihi belgelerle açıklanmaktadır.

S. A. Tokarev'in arşiv kayıtlarını baz alarak yaptığı incelemeler, bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. “... 1636 yazında prensleri Kamuk, Ulta ve Ortu'nun önderliğinde Betunetsler Parfen Hodirev'in müfrezelerinden birkaç vergi toplayıcıyı öldürdüler. Prens Noguy ve Tuserga başkanlığındaki bazı boylar bölgeden doğuya Tatta ve Amga'ya geçtiler. Çok geçmeden Tığın'ın oğulları Otkuray ve Bozeka başkanlığında Kangalaslar da isyan etti” (Tokarev, 1945: 47).³

Bu bilgi, Tığın'ın çocuklarının prens olarak boylarının başında olduğu dönemde Rus vergi toplayıcıların bölgede daha da ileriye gitmeye başladıklarını ortaya koymaktadır.

Elbette Tokarev'in verdiği tarihi belgeler bununla sınırlı değildir. Yine onun

tarafından arşiv çalışmaları sonucu elde edilmiş bir başka belgede "... 1631 yılında Lena'da Kazak atamanı İvan Galkin'in yönetiminde yeni bir müfreze belirledi. Bu ataman nehir üzerinden Sahaların yerleştiği yere Kangalaslar toprağına ulaştı, sadece vergi toplamakla kalmadı, halkı yağmalayarak büyük acılar da verdi. 1633 tarihli çarlık fermanında (Voyvoda Golovin'e gönderilen) şöyle denilmekteydi. Geçen 139. yılda (1631 yılı) büyük Lena nehrinde Bodoç ve Tinin gibi... beyler ve Aldan prensleri görevlileri yağmalayarak hüküm sürüyorlardı" (Tokarev, 1945: 41) denilmektedir. Bu belgede Tıgın adının bir varyantının olması şaşırtıcıdır. Bu adın sahibi gerçekte Tıgın mı yoksa onun adının benzerini taşıyan başka bir kahraman mı sorusuna cevap vermek oldukça zordur.

Bu tür belgeler, Tıgın ve onun çevresindekilerin sadece Rusları tanımakla kalmadığı aynı zamanda onları topraklarından çıkarmak için mücadele ettiklerinden çıkarılmaktadır.

Sibiryaya araştırmalarında belirgin bir ad olan S. A. Tokarev, Tıgın'la ilgili farklı görüşlerin olduğunu söylemektedir. Bu efsanede Tunguz'un gelecekteki felaketi gören ve bunu bildiren olumsuz bir karakter olarak gösterilmesi de genel olarak Sahaların Tunguzlarla ilgili olumsuz bir düşünceye sahip olmalarının kanıtıdır. Yaygın olan bir efsaneye göre, onların ataları bir Saha bahadırıyla adil olmayan bir mücadeleye girişmiş, bahadırı aldatıp onun karısını kaçırmış. Bu nedenle de Tunguz'un kuşakları gezici avcılık yapmaya mahkûm edilmiştir (Puhov, 1962:160).

"Bazı araştırmacılar Tıgın'ın tarihi bir kişilik değil, bir masal kahramanı olduğunu ileri sürmüşlerdir... Bu yanlış bir düşüncedir. Elbette Tıgın'la ilgili efsanelerde sadece bu prensin kişisel özellikleri değil, aynı zamanda toyon sınıfının tipik çizgileri de korunmuştur... Onun, özellikle de onun oğulları ve torunları hak-

kında fetih dönemi Rus dökümanlarında pek çok bilgi vardır. Tıgın, görünüşe göre çarlığın fetih müfrezeleriyle mücadelenin ilk yıllarında ölmüştür..." (Tokarev, 1945: 19).

6. Sonuç

Gerek S. A. Tokarev gerekse diğer araştırmacılar (G. U. Ergis, İ. V. Puhov) Tıgın'ın arşiv belgelerine gidmiş ve gerçekte yaşamış bir prens olduğunu belgelere de dayanarak ispatlamışlardır. Tıgın, pek çok olumlu özelliği bünyesinde barındıran bir kahraman olarak karşımıza çıksa da bazı efsanelerde onun olumsuz özellikleri de verilmektedir. Bu açıdan efsaneler gerçekçi bir üslubu benimsemişlerdir. Bir kahraman hem iyiyi hem de kötüyü bünyesinde barındırabilir. Gerçek hayatta sadece iyi veya sadece kötü yoktur. Tıgın'ı anlatan efsaneleri bu gerçekçi üsluplarından dolayı "tarihi anlatmalar", "tarihi efsaneler" olarak kabul etmek veya adlandırmak mümkündür.

Saha Türkleri, efsanelerle, destan ve diğer anlatımlarla geçmişlerini gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Bu nedenle Saha Türkleri için efsaneler, özellikle de tarihi efsaneler, sadece inanç ve folklorik öğeleri taşıyan bir tür olarak değil, aynı zamanda yaşanan tarihin de taşıyıcısı işlevini yerine getiren bir anlatı türü olarak algılanmaktadır.

Tarihi efsanelerin bazı kahramanları, sadece sözlü kültür ürünlerinde yaşarken bazı kahramanların adları ise aynı zamanda geç dönem tarihi belgelerde de yer almıştır. İşte Tıgın hem tarihi efsanelerde hem geç dönem yazılı belgelerde adı sıkça geçen atalardan biridir. Ona verilen "toyon" unvanı ise, toplumun ulus olma aşamasında Tıgın'ın üstlendiği işlevi ortaya koymaktadır. Toplum, sadece inanacağı değil, bazen gücünden de gurur duyabileceği ve hatta bu gücün karşısında korkabileceği ataya da sahip olmayı ister. Bu istemler Tıgın'ın kişili-

ğinde yansımasını bulmuştur. Günümüz Saha Türklerinin yaşadığı geniş coğrafyanın her bölgesinde Tıgın'ı konu edinen efsanelerin olması, Tıgın'ın gerçekte var olduğunun diğer bir kanıtıdır.

Pek çok efsanede Tıgın, Kangalaların toyonu olarak gözüke de hemen hemen her boyun Tıgın'a sahip çıkma isteği onu efsanelerin başkarakterine dönüştürmüştür.

Efsanelerde Tıgın'ın başta çocukları olmak üzere çevresindeki yakınlarına katı yaklaşımı, bu karakterin sarsılmaz gücünü ortaya koymaktadır. Tıgın, güçlü bir devlet olma yolunda yakınındakilere merhamet gösteremeyecek kadar katı bir kişiliktir.

Bugün Saha Cumhuriyeti arşivlerinde başta Tıgın olmak üzere diğer tarihi karakterlerle ilgili olarak derlenmiş pek çok malzeme mevcuttur. Bu malzemelerin ileride tarihçi ve halkbilimcilerle birlikte incelenmesi, Saha Türklerinin tarihindeki sorulara daha net cevaplar verilmesini sağlayacaktır.

NOTLAR

1. İsiyah: Türk topluluklarında birbirine yakın adlarla kutlanan Nevruz bayramının Saha Türklerindeki şekli olan bayram, kutlama, bkz. Kirişçiöğlü, 1995; Bayat, 2008.
2. Urasa: Konik şekilli yazlık bir çadır türü. Bkz. Ksenofontov, 1997: 239.
3. Bu bilgiyi Tokarev "Arhiv Akademiya Nauk, fond 21, op. 4, kitap 22, 139, 287- 290. sayılarından almıştır.

KAYNAKÇA

- Aynakulova, Gülnisa. "Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri", *Milli Folklor*, Kış, ss. 95- 106.
- Bayat, Fuzuli. "Sosyo- Kültürel ve Sosyo- ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz). Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, ss. 139- 148.
- Borisov, Aleksandr Alekseyeviç. "Obraztsı Tıgına i Bogatırıya- Odinoçki v Etnosoznaniı Saha", *ILIN*, No 2.
- Çağatay, Saadet. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Emelyanov, Nikolay Vasilyeviç- Illarianov, Vasilij Vasilyeviç, *Yakutskiy Geriçeskiy Epos, Mocuçiy Er Sogotoh*, Novosibirsk, 1996.

Ergis, Georgiy Ustinoviç. *İstoriçeskie Predaniya i Rasskazı Yakutov*, Moskova- Leningrad, 1960.

Ergis, Georgiy Ustinoviç. *Oçerki Po Yakutskomu Folkloru*, Moskova, 1974.

Ergun, Metin. *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Kirişçiöğlü, Fatih. "Sahalar (Yakutlar)", *Yeni Türkiye*, Temmuz- Ağustos, Yıl 3, Sayı 16, 2. cilt, ss. 1558- 1560, 1997.

Kirişçiöğlü, Fatih. "Sahalar (Yakutlar) ve Saha Türkçesi", *Türkler*, cilt 20, Ankara, ss. 133- 140, 2001.

Kirişçiöğlü, Fatih. "Sahalarda Bahar Bayramı- İhax", *Milli Folklor*, c. IV, Sayı 25, Ankara, s. 16.

Ksenofontov, Gavriil Vasilyeviç. *Elleyada. Materialı po Mifologii i Legendarnoy İstorii Yakutov*, Moskova, 1977.

Kulakovskiy, Aleksey Eliseviç. *Nauçnie Trudi*, Yakutsk, 1979.

Lindenau, Yakov İvanoviç. *Opisanie Narodov Sibiri (Pervaya Polovina XVIII Veka)*, Magadan, 1983.

Nikiforov, Viladimir Mayeviç. *Yakutskie Narodne Predaniya. Hudojestvenne Osobennosti i İstoriçeskie Razvitie Janra*, Novosibirsk, 1994.

Ögel, Bahaeddin., *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Özkan, Fatma. "Sibirya Türkleri (Saka, Altay, Tuva, Hakas)", *Yeni Türkiye*, Temmuz- Ağustos, Yıl 3, Sayı 16, 2. cilt, ss. 1553- 1557.

Potanin, Grigoriy Nikolayeviç. *Oçerki Severo- Zapadnoy Mongolii*, S. Peterburg, 1883.

Puhov, Innokentiy Vasilyeviç. *Yakutskiy Geriçeskiy Epos Olonho, Osnovnie Obrazi*, Moskova, 1962.

Seroşevskiy, Vatslav Leopoldoviç. *Yakuti (Opıt Etnografiçeskogo İssledovaniya)*, S. Peterburg, 1896.

Tokarev, Sergey Aleksandroviç. *Obşçestvennyı Sroy Yakutov XVI- XVII vv*, Yakutsk. 1945.

Trepavlov, Vadim Vintseroviç. "The Social Status of the Yakut Epic Hero". *Asian Folklore Studies*. V. 54, ss. 35- 48.